

François Jarrige: Technocritiques. Du refus des machines à la contestation des technosciences.

Paris, La Découverte, 2014. 419 oldal.

A *Technocritiques* első megközelítésben az, amit az alcíme ígér: történelmi tabló a gépellenes, majd az antiprogresszista mozgalmakról, szellemi irányzatokról, az ipari forradalomtól napjainkig. Ugyanakkor jóval több is ennél: szintézis, nem technika-, és nem is csupán mentalitás-, hanem társadalomtörténeti megközelítésben. François Jarrige¹ munkáját olvasva nemcsak a különböző vívmányok egymásutánját, a gépesedés, az iparosodás folyamatát látjuk, hanem annak a bonyolult rajzát, ahogyan ezek a vívmányok hatnak a birtoklóikra, a használóikra, a haszonélvezőikre vagy a kárvallottjaikra; vagyis technika és társadalom egymást folyton alakító, konfliktusos viszonyát. A kételkedők és ellenállók csoportjai nem csupán az iparosodás kísérőjelenségei, kellemetlen velejárói, hanem azok az emberek, akik az *ipari társadalom* kialakulásának folyamatában más, alternatív irányokat képzeltek el. Ezek az alterna-

tív társadalomképzetek jelentik François Jarrige munkájának valódi tárgyát: a technika, vagy valamilyen konkrét technikai eszköz kritikájának nem sok értelme volna, rajtuk keresztül mindig a fennálló társadalmi rend, a hatalmi viszonyok és az emberi szabadság állapota kérdőjeleződik meg. Éppen ezért François Jarrige munkája ambiciózus vállalkozás, egyben friss hangvételő, gondolatgazdag, a társadalomtörténeti nézőpontot következetesen alkalmazó, átfogó kutatás.

Az teszi igazán izgalmassá ezt a szintézist, hogy valóban képes a legkülönbélebb technokritikus irányzatokat egy nevezőre hozni a géprombólástól a romantikáig, a konzervativizmustól az eszképzimuszig, a materialista világképet visszautasító vallásoktól a zöldéken át az utópista szocialistákig. A technokritikák sokfélesége véleményem szerint egyszerre mutat rá a technikai fejlődést lineáris üdvtörténetként bemutató mesternarratíva leegyszerűsítő, hamis voltára, és arra, hogy milyen széles azoknak a köre, akiknek a hangja nem hallatszik. Ebből a szempontból a *Technocritiques* küldetéses munka: szót kíván adni azoknak, akiket a nyugati civilizáció történetének fejlődéstörténetként való értelmezésével való szembenállásuk marginalizált és elhallgattatott. Ők azonban nem feltétlenül a hagyományosan „elnyomottnak” tekintett társadalmi rétegekből kerülnek ki, hiszen nemcsak a paraszt-

¹ A szerző a Bourgogne-i Egyetemen tanít, érdeklődési körébe tartozik a munka története, a szociális konfliktusok, a technikatörténet, továbbá foglalkozik az iparosodás társadalmi és környezeti következményeivel is. Legújabb monográfiáját több hasonló témájú publikáció előzte meg, például: *Au temps des « tueuses de bras ». Les bris de machines à l'aube de l'ère industrielle (1780–1860)*. PUR, Rennes, 2009; *Face au Monstre mécanique. Une histoire des résistances à la technique*. Imho, Paris, 2009. (Az itt recenzált kötet ennek az esszének a jelentősen kibővített és átdolgozott változata.)

ság és a munkásság főszereplői ennek a történetnek, de bonyolult filozófiai rendszerek és olyan elismert gondolkodók is, mint Rousseau, Byron vagy épp Hannah Arendt és Jürgen Habermas. Míg tehát szeretjük azt gondolni, hogy a diszkriminált csoportokat sorra egyenjogúsítjuk, nem gondolunk a technokritikusok szalonképtelen köreire. Günther Anders (fél évszázados) megfogalmazását idézve: „semmi sem diszkreditálja jobban manapság az embert, mint ha abba a gyanúba keveredik, hogy kritikával illeti a gépeket”.²

A munka tehát annyiban is gondolatébresztő, hogy átrajzolja azokat a határvonalakat, amelyek mentén a társadalmat csoportokra osztjuk, legyenek azok politikaiak, gazdaságiak vagy kulturálisak. A különböző társadalmaknak egy olyan szeletét vizsgálja, amelyet nem érdemes a jobb- vagy baloldaliság fogalmaival megközelíteni, amely gazdasági helyzetét tekintve teljesen heterogén, kulturális értelemben pedig a már idézett szélsőségeket is magában foglalja. Ennek ellenére a munka különös érzékenységgel kezeli az egyenlőtlenségek, a társadalmi és gazdasági dominancia kérdéseit, a technokrácia ellenzékének vagy alattvalóinak nézőpontját. A *bottom-up* megközelítés a szerző esetében nem üres szólam és nem is politikai elkötelezettség megnyilvánulása, hanem a témaválasztáshoz rendelt logikus módszertani döntés, ami szerencsésen kellő szenzibilitással párosul.

A társadalmon belüli választóvonalak megkérdőjelezésekor Jarrige arra is vigyáz, hogy a bemutatott új szempontok mentén ne húzzunk új határokat: a fejlődésre nyitott technofilek és az ódivatú, „reakciós” technofóbbok karikatúraszzerű szembeállításja ugyanis elfedi a technika által felvetett politikai, kulturális és gazdasági kérdések rendkívüli összetettségét. A választóvonal nem a technika hívei és ellenzői között van, hanem azok között, akik azt állítják, hogy a technikai vívmányok *semleges eszközök* és a technikai fejlődés megkérdőjelezhetetlen dogma, illetve azok között, akik a technika eredményeiben a hatalomgyakorlás és a társadalmi dominancia eszközeit ismerik fel. A technofil és a technofób ellentétes figurái ezzel együtt is elemzésre érdemesek, mivel olyan szociokulturális konstrukciókról van szó, amelyek jellemzően az iparosodott világ térnyerésével párhuzamosan jelentek meg, és azóta is részét képezik a kollektív képzetnek (12).

A monográfia globálisan vizsgálja a felvetett problémákat, és több mint három évszázadnyi időtávlatot fog át: a *longue durée* léptékeiben mozog. Ez az optika teszi lehetővé, hogy a kritikus irányzatok jelentőségének egyfajta hullámvásására is felhívja a figyelmet, megkülönböztessen kételkedőbb időszakokat (így például a 19. század eleje, az 1930-as évek, a 60-as évek legvége vagy a csernobili katasztrófát követő pánikhelyzet), és inkább optimista, modernista periódusokat (első-sorban a 19. század vége).

A hosszú időtartamú vizsgálat e hullámvás mellett felfed még valamit, ami állandó – és ez lesz Jarrige

² Anders, Günther 2002 [1956]: *L'Obsolescence de l'homme. Sur l'âme à l'époque de la deuxième révolution industrielle*. Ivrea – Encyclopédie des Nuisances, Paris, 17. Idézi Jarrige 2014: 9–10.

könyvének egyik legmarkánsabb állítása –, mégpedig azt, hogy bármilyen jelentős is a technikának a társadalomban betöltött túlságosan nagy szerepével kapcsolatos szellemi produktumok száma és színvonala egy adott korszakban, a politikai és gazdasági döntéshozatalra mindez tulajdonképpen nem gyakorol hatást (320). Mintha valami sajátos vakság jellemezné e tekintetben a társadalmat, köznyelvi fordulattal élve: „a fejlődést nem lehet megállítani”. Ez azonban nem több, mint egy széles körben elterjedt fatalista megközelítés, ami könnyen megkérdőjelezhető. A fejlődés lehetővé tétele és előmozdítása, illetve visszafogása, korlátozása valójában döntés kérdése, és léteztek olyan emberi közösségek, amelyek az élhetőbb viszonyokat választották az innováció helyett. Így a középkor, ez a „mélyen antiprogresszista kor” (Le Goff), a legnagyobb természetességgel utasította vissza a fonógép használatát két nyilvánvaló okból: a munkahelyek védelme és a kézi fonás minőségének fenntartása érdekében (30). Ugyanígy bizonyos törzsi társadalmak a természet és az ember közötti harmónia fenntartása érdekében visszautasították egyes találmányok használatát, noha ismerték őket (27–29). Bár a középkor ilyen bemutatása vitatható megoldás, még a kissé leegyszerűsített példák is betöltik a szerepüket: jelzik a választás lehetőségét.

Ha tehát létezett olyan korszak, olyan társadalom, amely a fejlődés helyett az egyensúly megtartását, a mennyiségi növekedés helyett a minőség finomítását stb. választotta, melyik volt az a történelmi pillanat, ahonnan a társadalom iparosodása

megállíthatatlan és megakadályozhatatlan folyamattá vált? A „bűnbeesés” pillanatát Jarrige – Lewis Mumford klasszikus művéhez³ hasonlóan – az iparosodott tömegtermelés és a szabad piaci verseny együttes megjelenésében látja (47–52). Ekkortól ugyanis a liberális gazdaságpolitika elveinek következtében a verseny olyan kényszerítő erővé vált, amely nem tette többé lehetővé a drágább, de demokratikusabb, a versenyképtelenebb, de veszélytelenebb technológiák alkalmazását. A társadalom, a piac önszabályozásában bízva, elengedte a gazdaság ellenőrzését. Csak ekkortól válik a technikai fejlődés a történelem motorjává, és kritikusai a civilizáció ellenségeivé. Csak ekkor emelkedik a fejlődésbe vetett hit vallási magaslatokba, kritikusai pedig ekkortól számítanak eretneknek (23–24). Könnyen belátható, hogy a kérdés tétjei hallatlanul megnövekedtek. Így lett ezután az innováció kultuszának megkérdőjelezője minden berendezkedés legfőbb ellensége: nemzetállamban hazaáruló, nemzeti szo-

³ „A kisipari erőgépek bevezetésével – amelyek az esztétikai érzékenység és a személyes kreativitás elpusztítása nélkül is képesek lettek volna növelni a termelés mennyiségét – a tizenharmadik században virágzásnak induló művészet továbbra is fenn tudott volna maradni Európában. Egy sajátos politika volt éppen alakulóban, amely képes lett volna összebékíteni az óriásgép rendjét és hatékonyságát a művész kreatív kezdeményezőkézségével és egyéniségével. *De az új, személytelen piaccgazdaság és a totalitárius óriásgép új formában történt feltámadása* néhány évszázad alatt az egész rendszert aláásta.” (Mumford, Lewis 2000 [1967]: A találmányok és a mesterségek. In: uő: *A gép mítosza. Válogatott tanulmányok*. Európa, Budapest, 100–101. Kiemelés – E. V.)

cializmusban közellenség,⁴ kommunizmusban szabotőr stb.

Ez a fordulópont a kötet szerkezetében is szerephez jut, hiszen a szöveg három majd egyenlő részre tagolódik. Az első (*L'invention de l'industrialisme* – Az industrializmus megalkotása) pontosan azt a folyamatot mutatja be, amely során az idézett társadalmi-gazdasági rendszer létrejön, a második (*L'« âge des machines »* – Gépkorszak) a klasszikus ipari kapitalizmus időszakának bemutatása. Végül az utolsó nagyobb egység (*Modernisations et catastrophes* – Modernizációk és katasztrófák) a jelenkornak a technikai fejlődéshez való viszonyát elemzi Ulrich Beck „kockázattársadalom” fogalmának átvételével. Ez az utolsó, a másik kettőnél kicsit hosszabb fejezet igyekszik megbirkózni annak a társadalomnak a jellemzésével, amely nyilvánvalóan képes arra, hogy megsemmisítse önmagát, míg nem nyilvánvaló, hogy ennek elkerülése érdekében képes-e az önkorlátozásra is. François Jarrige „jelen idejűnek” nevezi a könyvét,⁵ abban az értelemben, hogy a téma égetően aktuális, és a felvázolt történeti kontextus a jelen vitáinak jobb megértését szolgálja.

Véleményem szerint a „fenntartható fejlődés” fogalmának elemzésekor derült ki, hogy a munka valóban képes feltett kérdéseinek megválaszolására, és arra, hogy a kronologikusan rendezett társadalomtörténeti helyzetképek csokrán túl állítson is valamit. A fenntartható fejlődés korszakunk kulcsfogalma, amelyben kicsúcsosodnak a technotudományos világkép ellentmondásai. Ez a közel harmincéves elképzelés mind a média, mind a politikai diskurzus agyonhasznált fogalma, amely mögött tisztázatlan koncepciók és egymásnak olykor ellentmondó gyakorlatok állnak. A fenntarthatóság ideológiájának alapja az a *vakhit*, hogy a technotudományos berendezkedés képes, és képes is lesz a környezeti, társadalmi és politikai válságok megoldására. Serge Latouche 1994-ben „alibi koncepciónak” és „oximoronnak” nevezte az elgondolást, de még a hívei is beismerik, például Dominique Bourg filozófus, hogy „szélsőségesen homályos” fogalomról van szó, amely senkit semmire nem kötelez, és éppen ebből eredeztethető töretlen sikere. Éppen ezért félok, hogy az ENSZ 1992-es riói egyezményében kimondott úgynevezett „elővigyázatossági elv” konkrét intézkedések hiányában végül is semmit sem jelent a tekintetben, hogy a tagállamok kormányai tesznek-e erőfeszítéseket a környezeti katasztrófák megelőzésére (315). Jarrige álláspontja szerint a veszélyeztetettség, a fenntarthatóság, illetve az elővigyázatosság fogalmai csak arra jók, hogy csírájában fojtsanak el minden radikálisabb kritikát. Azt a látszatot keltik, hogy a legmagasabb intézményi szinten (és jogilag mindenképp) gondoskodnak a természeti környezet és az emberi méltóság

⁴ Jarrige a korszak kapcsán Polányi Károlyt idézi, akit „a szabadság és a demokrácia lehetőségére a fejlett technikától áthatott ipari társadalomban, ember és gép viszonya, a piac és a tervezés kölcsönviszonya” foglalkoztatott. Vö. Polányi Károly 1986: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Társadalomfilozófiai írások*. Gondolat, Budapest. (Az idézett kulcsfogalmak a kötet fülszövegéből származnak.)

⁵ A szerző a kiadó kérdésére egy videóban beszél új könyvéről: <https://www.youtube.com/watch?v=qeECu-5pU1E> – utolsó letöltés: 2015. január 16.

védelméről a techno-tudományos berendezkedés túlkapásaival szemben.

Ami a partícipatív elképzeléseket és az internet demokratizmusára vonatkozó ideálképet illeti, könnyen belátható, hogy az internethasználók többsége az online elérhető információk ellenére sem lesz kompetens a nukleáris energia, a nanotechnológia vagy az űrkutatásra áldozott kormányzati pénzek tekintetében. Viták és párbeszédtek alkalmával megfogalmazhatja a kételeyeit, vagyis a partícipáció a kommunikáció szintjén megvalósul. Ez azonban nem eredményezi sem a tudáshoz való hozzáférés demokratizálódását, sem a techno-tudományos termelésből való részesedést. Emancipatív és demokratikus technológiák kidolgozása helyett a partícipáció csupán a fogyasztói bizalom helyreállítására való törekvést jelenti (319). E kérdésben a monográfia egyik *leitmotiv*jának tekinthető *függés, kiszolgáltatottság* problémája kerül elő ismét, vagyis annak hangsúlyozása, hogy az egyes ember szabad választásának nincs szerepe annak eldöntésében,

hogy milyen technikai környezet vegye őt körül. Ezt hatalmi szóval döntik el.

François Jarrige meggyőzően utasítja el azt az álláspontot, hogy a technikai fejlődéssel kapcsolatos kételeyek egyszerű konzervatív reakciók volnának a gyorsan változó világ új jelenségeire. Átfogó kutatása rámutat, hogy a kritikus hozzáállás több az ismeretlentől való félelemnél, legitim válasz egy sor társadalmi problémára. A *Technocritiques* igényes tudományos munka, de mindenekelőtt azért izgalmas, mert világunk bizonyos alapvetéseit kérdőjelezi meg. Napjaink problémáinak történeti kontextusba helyezése rávilágít, hogy a természetesnek és magától értetődőnek tekintett társadalmi realitás egy sajátos történeti fejlődés eredménye: nem a végzetünk, hanem a döntéseink következménye. Végül pedig rámutat arra is, hogy mennyi, olykor kimondottan vonzó alternatívát nem vettünk figyelembe. Még bármikor megtehetjük.

Eszik Veronika